

ADVOKĀTS UN PIERĀDĪJUMU PIEĻAUJAMĪBA KRIMINĀLPROCESĀ

AN ADVOCATE AND ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Oskars Kulmanis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The article addresses the fundamental rights of a person who has the right to defence in criminal proceedings. It outlines the legal framework of rights to defence and follows the right to receive legal assistance from a defence counsel. It also refers to presumption of innocence and the right to remain silent as another but no less important guarantee. Attention is drawn to previously mentioned principles as a measure to secure fair trial and overall proceedings. The European Court of Human Rights has emphasized several important insights related to evidence acquired in interrogation without providing a person with legal assistance, the use of evidence and compliance with the right to fair trial.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, kriminālprocesa pamatprincipi, nevainīguma prezumpcija, tiesības uz aizstāvību, pierādījumu pieļaujamība

Keywords: criminal proceedings, fundamental principles of criminal procedure, presumption of innocence, right to defence, admissibility of evidence

Ievads

Rakstā atsevišķi aplūkotas personas tiesības uz advokāta palīdzību, kas izriet no tiesībām uz aizstāvību kopsakarā ar nevainīguma prezumpciju, to saturs un mērķi, kā arī to ierobežošanas sekas, kas ietekmē iegūto pierādījumu pieļaujamību. Tiesības uz advokāta palīdzību gan pirms procesuālās darbības veikšanas, gan arī tās laikā ir būtisks taisnīga kriminālprocesa sasniegšanas elements. Praksē konstatētas situācijas, kurās personas, īstenojot tiesības uz aizstāvību, procesuālajās darbībās, t. sk. pratināšanā, piedalījušās bez advokāta klātbūtnes un tajās sniegušas tādu informāciju, kas atzīstama par sevi inkriminējošu. Tāpat arī novērotas situācijas, kurās personas, lai gan iepriekš lūgušas aizstāvja klātbūtni, procesuālās darbības laikā atteikušās saņemt advokāta palīdzību. Atsevišķos gadījumos konstatēts, ka personas atteikšanās nav notikusi advokāta klātbūtnē atbilstoši likumā noteiktajai kārtībai.

Minētais raisa virkni procesuālu jautājumu, pirmkārt, par to, vai persona no aizstāvja atteikusies labprātīgi un apzinoties tās sekas un, otrkārt, vai tās rezultātā nav skartas personas tiesības uz aizstāvību un tiesības uz taisnīgu tiesu

kopumā. Kriminālprocesa pamatprincipu ievērošana ir neatņemama kriminālprocesa mērķa sastāvdaļa. Tādēļ cēloniski rodas jautājumi par to, kā atbilstoši kriminālprocesuālajam likumam notiek atteikšanās no aizstāvja, cik nozīmīga ir personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, praktiska un efektīva informēšana par viņas tiesībām, kā arī vai bez aizstāvja klātbūtnes iegūtās ziņas par faktiem pieļaujams izmantot pierādīšanā. Izvirzīto jautājumu apskatam pētīts tiesību uz aizstāvību un nevainīguma prezumpcijas normatīvais regulējums, Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) judikatūra, doktrīnā paustās atziņas, kā arī likumprojekta anotācija.

Tiesību uz aizstāvību un tiesību klusēt normatīvi tiesiskais regulējums

Saskaņā ar Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹ (turpmāk – Konvencija) 6. panta pirmā punkta pirmo teikumu ikvienam ir tiesības, nosakot civilo tiesību un pienākumu vai viņam izvirzītās apsūdzības pamatošību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā. Atbilstoši Konvencijas 6. panta trešā punkta “c” apakšpunktam ikvienam, kas tiek apsūdzēts kriminālnoziedzumā, ir minimālās tiesības aizstāvēt sevi pašam vai ar paša izvēlētu juridisko palīdzību, vai, ja trūkst līdzekļu, lai algotu šo juridisko palīdzību, saņemt to par velti, ja to prasa justīcijas intereses.

Tiesības uz informāciju kriminālprocesā sīkāk noteiktas Direktīvā² 2012/13/ES. Šīs direktīvas preambulas 19. apsvērumā noteikts, ka kompetentajām iestādēm būtu nekavējoties mutiski vai rakstveidā jāinformē aizdomās turētie vai apsūdzētās personas par minētajām valsts tiesību aktos paredzētajām tiesībām, kas ir būtiskas, lai nodrošinātu lietas taisnīgu izskatīšanu. Lai minētās tiesības varētu praktiski un efektīvi īstenot, informācija procesa gaitā būtu jāsniedz savlaicīgi un ne vēlāk kā pirms aizdomās turētā vai apsūdzētās personas pirmās oficiālās pratināšanas, ko veic policija vai cita kompetenta iestāde.

Tiesības uz advokāta palīdzību kriminālprocesā noteiktas Direktīvā 2013/48/ES³ un Direktīvā 2016/1919.⁴ Direktīvas 2013/48/ES preambulas 21. apsvēruma pirmajā teikumā uzsvērts, ja persona, kas nav aizdomās turētais vai apsūdzētais, piemēram, liecinieks, kļūst par aizdomās turēto vai apsūdzēto, šai personai vajadzētu būt aizsargātai pret liecināšanu pret sevi un tai ir tiesības klusēt, kā apstiprināts Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā. Atbilstoši šīs direktīvas preambulas 50. apsvērumam dalībvalstīm būtu jānodrošina, ka, izvērtējot liecības, ko sniedzis aizdomās turētais vai apsūdzētais, vai pierādījumus, kas iegūti, pārkāpjot viņu tiesības uz advokātu, vai gadījumos, kad saskaņā

¹ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieņemta 04.11.1950. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649> [aplūkots 20.01.2020.].

² Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/13/ES par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā. Pieņemta 22.05.2012.

³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2013/48/ES par tiesībām uz advokāta palīdzību kriminālprocesā un Eiropas apcietināšanas ordera procesā, par tiesībām uz to, ka pēc brīvības atņemšanas informē trešo personu, un par tiesībām, kamēr atņemta brīvība, sazināties ar trešajām personām un konsulārajām iestādēm. Pieņemta 22.10.2013.

⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/1919 par juridisko palīdzību aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem kriminālprocesā un pieprasītajām personām Eiropas apcietināšanas ordera procesā. Pieņemta 26.10.2016.

ar šo direktīvu tikusi atļauta atkāpe no šīm tiesībām, ir ievērotas tiesības uz aizstāvību un procesa taisnīgums.

Direktīvas 2013/48/ES 9. panta pirmajā punktā noteikts, ka, neskarot valsts tiesību aktus, kuros prasīta advokāta obligāta klātbūtne vai palīdzība, dalībvalstis nodrošina, ka attiecībā uz jebkuru atteikšanos no tiesībām, kas minētas 3. un 10. pantā: a) aizdomās turētajam vai apsūdzētajam vienkāršā un saprotamā valodā, mutiski vai rakstiski ir sniegta skaidra un pietiekama informācija par attiecīgo tiesību saturu un iespējamām sekām, ja no tām atsakās; b) atteikšanās tiek pausta brīvprātīgi un nepārprotami.

Direktīvā 2016/343⁵ nostiprināti vairāki būtiski ar nevainīguma prezumpciju saistīti aspekti. Cita starpā, tās preambulas 45. apsvēruma pirmajā teikumā norādīts, ka, novērtējot aizdomās turēto vai apsūdzēto liecības vai pierādījumus, kas iegūti, pārkāpjot viņu tiesības klusēt vai tiesības neliecināt pret sevi, tiesām un tiesnešiem būtu jāievēro tiesības uz aizstāvību un procesa taisnīgums.

Atbilstoši Satversmes⁶ 92. panta ceturtajam teikumam ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību. Satversmes komentāros atzīmēts, ka tiesības uz advokāta palīdzību ir Satversmes 92. panta pirmajā teikumā ietverto tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanas instruments un šo tiesību neatņemama sastāvdaļa.⁷ Satversmes tiesa ir vairākkārt uzsvērusi, ka zvērināta advokāta spēja nodrošināt kvalificētu juridisko palīdzību ir prezumējama.⁸

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma⁹ (turpmāk – KPL) 15. pantu ikvienam ir tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā. KPL 19. panta otrā daļa noteic, ka personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav jāpieņēma savs nevainīgums. Tiesību zinātnē uzsvērts, ka liegums uzlikt pierādīšanas pienākumu personām, kas bauda tiesības uz aizstāvību, skatāms kopsakarā ar šo personu tiesībām neliecināt un nesniegt sevi inkriminējošu (apsūdzošu) informāciju (datus, materiālus utt.).¹⁰ KPL 20. panta pirmā un otrā daļa noteic: katrai personai, par kuru izteikts pieņēmums vai apgalvojums, ka tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ir tiesības uz aizstāvību, tas ir, tiesības zināt, kāda nodarījuma izdarīšanā to tur aizdomās vai apsūdz, un izvēlēties savu aizstāvības pozīciju. Tiesības uz aizstāvību persona var īstenot pati vai uzaicinot par aizstāvi pēc savas izvēles personu, kura saskaņā ar šo likumu var būt aizstāvis.

Saskaņā ar KPL 60.² panta pirmās daļas 3., 6. un 8. punktu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir tiesības saņemt juridisko palīdzību no aizstāvja; tikt informētai par to, kāds pieņēmums izteikts vai kādas aizdomas radušās pret šo personu, vai kāda apsūdzība tai izvirzīta; klusēt, sniegt liecību vai atteikties liecināt. KPL 139. panta otrās daļas 1. teikumā noteikts, ka izmeklēšanas darbības sākumā tās veicēs informē konkrētajā procesā iesaistīto personu par tās

⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Pieņemta 09.03.2016.

⁶ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.01.2019. red.].

⁷ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 160. lpp.

⁸ Satversmes tiesas 27.06.2003. spriedums lietā Nr. 2003-04-01, 4.1. un 4.2. punkts; Satversmes tiesas 07.02.2014. spriedums lietā Nr. 2013-04-01, 19.4. punkts.

⁹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [24.12.2019. red.].

¹⁰ Strada-Rozenberga K. KPL 19. panta komentārs. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniska monogrāfija prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 91. lpp.

tiesībām un pienākumiem. Kriminālprocesuālo tiesību doktrīnā atzīmēts, ka izskaidrošana veicama, nolasot attiecīgās likuma normas un nepieciešamības gadījumā izskaidrojot tās izmeklēšanas darbības dalībniekam saprotamā veidā.¹¹

Tiesību uz juridisko palīdzību saturs un mērķi

Tiesiskā aizsardzība, ko garantē Konvencijas 6. panta 1. punkts un 3. punkta “c” apakšpunkts, attiecas uz personu, kura tiek pakļauta “kriminālai apsūdzībai”, kas uzskatāms par autonomu jēdzienu Konvencijas izpratnē. “Krimināla apsūdzība” pastāv no brīža, kad kompetenta iestāde oficiāli informē personu, ka pret viņu tiek vērsti pieņēmums par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, vai arī no brīža, kad personas situācija ir būtiski ietekmēta kompetento iestāžu rīcības rezultātā, ko pamato izteiktais pieņēmums.¹²

Proti, persona uz izteiktā pieņēmuma pamata ir aizturēta,¹³ cita starpā, šādā gadījumā uzsverot, ka personas kriminālprocesuālajam statusam ir formāla nozīme, ja kompetento iestāžu rīcībā esošās ziņas par faktiem apstiprina pret personu vērsto pieņēmumu;¹⁴ persona, kura faktiski tiek turēta aizdomās, tiek pratināta par viņas iesaisti darbībās, kas ir “kriminālās apsūdzības” pamatā;¹⁵ persona saskaņā ar nacionālajos likumos noteikto kārtību ir oficiāli apsūdzēta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu¹⁶ un visi iepriekšminētie gadījumi var tikt uzskatīti par tādiem, kad persona tiek “apsūdzēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā” un var pieprasīt ar Konvencijas 6. pantu garantēto tiesisko aizsardzību.¹⁷

Konvencijas 6. panta 3. punkta “c” apakšpunktā nav noteikts šo tiesību izmantošanas veids. Konvencijas dalībvalstīm ir jāizvēlas veids, kā šīs tiesības nodrošināt to tiesību sistēmās, un ECT uzdevums ir tikai izvērtēt, vai izvēlēta metode atbilst taisnīgas tiesas nosacījumiem. Šajā sakarā jāpatur prātā, ka Konvencijas mērķis ir “garantēt nevis teorētiskas vai iluzoras, bet gan praktiskas un efektīvas tiesības”, un advokāta norīkošana pati par sevi vēl nenodrošina efektīvu juridisko palīdzību apsūdzētajai personai.¹⁸

ECT uzskata, ka privilēģija sevi neapsūdzēt, tiesības klusēt un tiesības uz juridisko palīdzību, kas atbilstoši Konvencijas 6. panta jēgai piemīt personai, kura tiek pakļauta “kriminālai apsūdzībai”, ir nesaraujami saistītas ar personas tiesībām tikt informētai par tām, bez kā tajās ietvertās garantijas un aizsardzība nebūtu praktiska un efektīva. Tādēļ Konvencijas 6. panta 3. punkta “c” apakšpunkts ir jāinterpretē kā garants personai, kura tiek pakļauta “kriminālai apsūdzībai”, nekavējoties saņemt informāciju par tiesībām uz juridisko palīdzību

¹¹ Meikališa Ā. KPL 139. panta komentārs. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. 2019, 468. lpp.

¹² ECT 09.11.2018. spriedums lietā *Beuze v. Belgium* (iesnieguma Nr. 71409/10), 119. punkts.

¹³ ECT 21.12.2000. spriedums lietā *Heaney and McGuinness v. Ireland* (iesnieguma Nr. 34720/97), 42. punkts.

¹⁴ ECT 14.10.2010. spriedums lietā *Brusco v. France* (iesnieguma Nr. 1466/07), 47.–50. punkts.

¹⁵ ECT 18.02.2010. spriedums lietā *Aleksandr Zaichenko v. Russia* (iesnieguma Nr. 39660/02), 41.–43. punkts.

¹⁶ ECT 17.12.2004. spriedums lietā *Pedersen and Baadsgaard v. Denmark* (iesnieguma Nr. 49017/99), 44. punkts.

¹⁷ ECT 12.05.2017. spriedums lietā *Simeonovi v. Bulgaria* (iesnieguma Nr. 21980/04), 111. punkts.

¹⁸ ECT 27.11.2008. spriedums lietā *Salduz v. Turkey* (iesnieguma Nr. 36391/02), 51. punkts.

neatkarīgi no viņas vecuma vai konkrētās situācijas, kā arī neatkarīgi no tā, vai viņai juridisko palīdzību sniedz pašas izvēlēts vai valsts nodrošināts advokāts.¹⁹

Tūlītēja piekļuve advokātam, kurš var nodrošināt informāciju par procesuālajām tiesībām, iespējami novērstu netaisnību, kas var rasties no neinformēšanas par šīm tiesībām. Taču gadījumā, ja tiek kavēta piekļuve advokātam, īpašu nozīmi iegūst nepieciešamība izmeklēšanas iestādēm informēt faktiski aizdomās turēto personu par viņas tiesībām uz advokātu, tiesībām klusēt un privilēģiju sevi neapsūdzēt.²⁰

Nevainīguma prezumpcija, cita starpā, nodrošina aizsardzību pret nepamatota spēka pielietošanu, kā arī atbilstošu apiešanos ar personu procesa laikā.²¹ Tā ietver tiesības neliecināt pret sevi, un tās savukārt ietver tiesības klusēt un nebūt spiestam sniegt savas vainas pierādījumus.²² Kriminālprocesuālo tiesību zinātnē pamatoti atzīts, ka tiesības klusēt sevī ietver tiesības uz klusēšanu, tiesības neliecināt, tiesības neizniegt priekšmetus, dokumentus vai citus pierādījumus, tiesības nesniegt paraugus, tiesības neatzīt vainu, tiesības paļauties, ka ar personas tiesību klusēt izmantošanu netiks pamatota apsūdzība.²³ Dalībvalstu likumos ir atzītas tiesības klusēt izmeklēšanas stadijā, kad policija vai izmeklēšanas tiesnesis veic iztaujāšanu. Tomēr atšķiras veids, kādā apsūdzētajam dara zināmas šīs tiesības, bet tas, ka viņam ir jāapzinās tiesības, ir svarīgs tiesību aizsardzības aspekts.²⁴

Tiesības nesniegt sevi inkriminējošu (atmaskojošu) informāciju vai cita veida pierādījumus pamatā tiek skatītas kā aizliegums kompetentajām personām piespiešanas vai citā neatbilstošā veidā iedarboties uz personas gribu, tādējādi piespiežot viņu sadarboties savas apsūdzības pierādīšanā.²⁵ Tiesības neliecināt pret sevi ir būtisks nevainīguma prezumpcijas aspekts. Aicinot aizdomās turēto vai apsūdzēto izteikties vai atbildēt uz jautājumiem, viņu nedrīkstētu piespiest sniegt pierādījumus, dokumentus vai informāciju, kas varētu novest pie tā, ka persona liecina pret sevi (ši prasība gan nav attiecināma uz jautājumiem par personas identifikāciju).²⁶

Tiesību uz juridisko palīdzību mērķis ir nodrošināt to, ka persona praktiski un efektīvi īsteno tai ar Konvencijas 6. pantu noteiktās garantijas. Advokāts kā profesionāls kvalitatīvas juridiskās palīdzības sniedzējs līdzdarbojas šo tiesību īstenošanā. Ar Konvencijas 6. pantu noteikto garantiju ievērošana, cita starpā,

¹⁹ ECT 27.11.2008. spriedums lietā Salduz v. Turkey (iesnieguma Nr. 36391/02), 129. punkts.

²⁰ ECT 13.09.2016. spriedums lietā Ibrahim and Others v. the United Kingdom (iesniegumu Nr. 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09), 276. punkts.

²¹ Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija: kas tā ir, ko un kāpēc paredz? Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 43. lpp.

²² Eiropas Kopienų Komisijas Zaļā Grāmata par nevainīguma prezumpciju, 2.4. punkts. Pieņemta 26.04.2006.

²³ Berezins A. Kriminālprocesuālā pamattiesība klusēt: saturs un problemātika. Jurista Vārds, 19.12.2017., Nr. 52 (1006).

²⁴ Eiropas Kopienų Komisijas Zaļā Grāmata par nevainīguma prezumpciju, 2.5. punkts. Pieņemta 26.04.2006.

²⁵ Strada-Rozenberga K. Juridisko personu nevainīguma prezumpcija kriminālprocesā. Grām.: Autoru kolektīvs. Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība: aktualitātes, problēmas un iespējamie risinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 56. lpp.

²⁶ Kūtris G. Mantas konfiskācija un nevainīguma prezumpcija. Grām.: Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 358. lpp.

nodrošina to, ka ziņas par faktiem kriminālprocesā tiek iegūtas atbilstoši likumā noteiktajai procesuālajai kārtībai, un procesuālu pārkāpumu gadījumā advokāts ir tiesīgs vērst uzmanību uz defektiem, kas pieļauti, iegūstot vai nostiprinot ziņas par faktiem. Arī kriminālprocesuālo tiesību doktrīnā atzīmēts, ja kāds no procesa dalībniekiem uzskata, ka ziņa iegūta vai nostiprināta, neievērojot likumā noteiktās prasības (pieļauts t. s. procesuālās formas defekts), viņam par to jāinformē atbildīgās kriminālprocesa veikšanai pilnvarotās personas.²⁷

Tātad ar Konvencijas 6. pantu garantēto tiesību uz aizstāvību, tiesību uz juridisko palīdzību un tiesību klusēt īstenošanas efektīvs priekšnosacījums, pirmkārt, ir personas informēšana par tai piemēroto kriminālprocesuālo statusu, no kura izriet tiesības uz aizstāvību. Otrkārt, apzinoties, ka personai attiecīgās tiesības piemīt, tās visefektīvāk pilnvērtīgi īsteno, izmantojot advokāta sniegtu kvalificētu juridisko palīdzību. Tas vienlaikus gan preventīvi novērsīs iespējamu personas tiesību aizskārums, gan arī procesuāla pārkāpuma gadījumā panāks korektu un taisnīgu situācijas risinājumu un turpmāku rīcību ar procesuālo defekta rezultātā iegūtajām ziņām par faktiem.

Tiesību uz juridisko palīdzību ierobežošanas sekas

Turpmāk par tiesību uz juridisko palīdzību ierobežošanas sekām. Tas ir nozīmīgi situācijās, piemēram, kad persona atsauc pirmstiesas kriminālprocesā bez advokāta klātbūtnes sniegtās sevi inkriminējošas liecības, kas vienlaikus rada arī jautājumu par to pieļaujāmību pierādīšanā. KPL 130. panta pirmā daļa noteic, ka kriminālprocesa laikā iegūtās ziņas par faktiem ir pieļaujams izmantot kā pierādījumus, ja tās iegūtas un procesuāli nostiprinātas šajā likumā noteiktajā kārtībā. Saskaņā ar KPL 130. panta otrās daļas 4. punktu par nepieļaujāmām un pierādīšanā neizmantojamām atzīstamas tādas ziņas par faktiem, kuras iegūtas, pārkāpjot kriminālprocesa pamatprincipus.

Ar Konvencijas 6. pantu garantētās tiesības uz juridisko palīdzību personai piemīt no brīža, kad pastāv “krimināla apsūdzība” Konvencijas judikatūras izpratnē, un tādēļ tās var būt būtiskas arī pirmstiesas kriminālprocesā, ja to sākotnēja neievērošana var kaitēt taisnīga procesa norisei.²⁸ ECT uzsver, ka tiesības uz advokāta palīdzību ir spēkā visā policijas veiktas nopratināšanas laikā un līdz tās beigām, ieskaitot gadījumus, kad tiek nolasīti izteiktie paziņojumi un aizdomās turētajam tiek lūgts tos apstiprināt un parakstīt, tādēļ advokāta palīdzība ir vienlīdz svarīga arī šādā brīdī. Advokāta klātbūtne un aktīva palīdzība nopratināšanas laikā policijā ir svarīgs procesuālais nodrošinājums, kura mērķis, cita starpā, ir novērst pierādījumu vākšanu ar piespiešanas vai apspiešanas metožu palīdzību, pret aizdomās turētās personas gribu un aizsargāt aizdomās turētās personas brīvību izvēlēties – runāt vai klusēt, kad viņu nopratina policija.^{29, 30}

Ne Konvencijas 6. panta burts, ne gars neliedz personai tieši vai klusējot pēc savas gribas atteikties no garantijām, ko sniedz tiesības uz taisnīgu tiesu. Tas

²⁷ Strada-Rozenberga K. KPL 130. panta komentārs. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. 2019, 445. lpp.

²⁸ ECT 12.04.2018. spriedums lietā Goran Kovačević v. Croatia (iesnieguma Nr. 34804/14), 69. punkts.

²⁹ ECT 27.11.2018. spriedums lietā Soytemiz v. Turkey (iesnieguma Nr. 57837/09), 45. punkts.

³⁰ ECT 30.07.2019. spriedums lietā Harun Grübüz v. Turkey (iesnieguma Nr. 68556/10), 58. punkts.

attiecas arī uz tiesībām uz juridisko palīdzību. Tomēr, lai atteikšanās būtu efektīva un atbilstoša Konvencijas mērķiem, tā jāizsaka viennozīmīgi un uz to jāattiecinā minimāli aizsardzības pasākumi, kas ir proporcionāli tās nozīmīgumam. Šādam atteikumam nav jābūt skaidri izteiktam, bet tam jābūt brīvprātīgam un jāveido apzināta un saprātīga atteikšanās no tiesībām. Lai varētu apgalvot, ka apsūdzētais ar savu rīcību netieši ir atteicies no nozīmīgām ar Konvencijas 6. pantu garantētajām tiesībām, ir jāpierāda, ka viņš varēja pamatoti paredzēt, kādas būs viņa rīcības sekas. Turklāt atteikšanās nedrīkst būt pretrunā ar svarīgām sabiedrības interesēm.^{31, 32, 33}

ECT ir atzīmējusi, ka privilēģija sevi neapsūdzēt neaprobežojas tikai ar faktiski atzīšanos vai arī ar tiešām sevi inkriminējošām piezīmēm; lai personas paskaidrojumus uzskatītu par sevi inkriminējošiem, ir pietiekami, ka tie ir ietekmējuši apsūdzētā stāvokli.^{34, 35} ECT vērtēja situāciju, kurā persona sniedza paskaidrojumus, kas bija nevis atzīšanās un tieši sevi inkriminējoši, bet gan tikai norādījumi uz viņas klātesamību izmeklējamajā slepkavības gadījumā. ECT uzsvēra, ka personas paskaidrojumi ietekmēja viņas stāvokli. Kaut arī policijas darbinieki pirms personas nopratināšanas jau bija ieguvuši noteiktu pierādījumu kopumu, arī paskaidrojumi ietekmēja turpmāko pret viņu vērsto apsūdzību. Personas paskaidrojumi, kas tika sniegti gan bez advokāta klātbūtnes, gan arī bez iepriekšējas konsultācijas ar advokātu, bija neatņemama pierādījumu kopuma sastāvdaļa, ar kuriem tika pamatots lietā pieņemtais nolēmums. Personai sākotnēji netika sniegta pietiekami skaidra informācija par viņas tiesībām klusēt, un tas ietekmēja viņas stāvokli, jo īpaši pret viņu celtajā apsūdzībā, kas ietekmēja procesa taisnīgumu kopumā.³⁶

Nosakot, vai tiesvedība kopumā ir taisnīga, jāņem vērā, vai ir ievērotas personas tiesības uz aizstāvību.³⁷ Piemēram, pārbaudot, vai tiesvedības taisnīgumu kopumā pret personu ietekmējis tas, ka viņas atteikšanās no juridiskās palīdzības saņemšanas nav bijusi spēcīga, bet rezultātā policijai sniegtie paskaidrojumi izmantoti viņas notiesāšanai. Gadījumā, kad paskaidrojumu sniegšanas laikā nebija pārliecināšu iemeslu tam, lai ierobežotu personas tiesības uz advokāta palīdzību, ECT uzsvērusi, ka veicama ļoti stingra taisnīguma pārbaude. Vēl svarīgāk, šādā gadījumā valdībai ir pienākums pārliecināši pierādīt, kāpēc izņēmuma kārtā konkrētajos lietās apstākļos juridiskās palīdzības saņemšanas ierobežošana nav neatgriezeniski ietekmējusi procesa taisnīgumu kopumā.³⁸

Šādā gadījumā it īpaši izvērtējams, vai personai tika dota iespēja apstrīdēt pierādījumu pieļaujamību un autentiskumu un iebilst pret to izmantošanu pierādīšanā. Papildus jāņem vērā gan pierādījumu kvalitāte, gan tas, vai to iegūšanas apstākļi liek apšaubīt to ticamību vai precizitāti. Ja ir strīds par pierādījumu ticamību, vēl lielāku nozīmi iegūst tas, ka pastāv taisnīga procedūra pierādījumu

³¹ ECT 12.05.2017. spriedums lietā Simeonovi v. Bulgaria (iesnieguma Nr. 21980/04), 115. punkts.

³² ECT 30.07.2019. spriedums lietā Harun Grübüz v. Turkey (iesnieguma Nr. 68556/10), 59. punkts.

³³ ECT 12.04.2018. spriedums lietā Goran Kovačević v. Croatia (iesnieguma Nr. 34804/14), 70. punkts.

³⁴ ECT 09.11.2018. spriedums lietā Beuze v. Belgium (iesnieguma Nr. 71409/10), 178. punkts.

³⁵ ECT 09.04.2015. spriedums lietā A. T. v. Luxembourg (iesnieguma Nr. 30460/13), 72. punkts.

³⁶ ECT 09.11.2018. spriedums lietā Beuze v. Belgium (iesnieguma Nr. 71409/10), 179, 184., 186., 189., 193. punkts.

³⁷ ECT 30.07.2019. spriedums lietā Harun Grübüz v. Turkey (iesnieguma Nr. 68556/10), 72. punkts.

³⁸ ECT 19.02.2019. spriedums lietā Rusen Bayar v. Turkey (iesnieguma Nr. 25253/08), 126. punkts.

pieļaujamas pārbaudei.^{39, 40, 41} Turklāt tiesas, kura skatījusi lietu pēc būtības, pienākums ir pārliecinošā veidā noteikt, vai personas atzīšanās un atteikšanās no juridiskās palīdzības ir bijusi brīvprātīga vai nav.⁴²

KPL nav noteiktas īpašas procesuālas garantijas situācijām saistībā ar personas pirmstiesas kriminālprocesā bez advokāta klātbūtnes sniegtas liecības izmantošanu, tostarp viņas vainīguma pierādīšanā. Šādās situācijās, lai nodrošinātu procesa taisnīgumu kopumā atbilstoši ECT judikatūrā paustajām atziņām, ir ļoti svarīgi personu informēt par viņas tiesībām iebilst par procesuālajiem defektiem, kas pieļauti, iegūstot vai nostiprinot ziņas par faktiem.

Nav šaubu, ka vienkāršam cilvēkam bez jebkādam zināšanām kriminālprocesuālajās tiesībās efektīva iegūto pierādījumu izmantošanas apstrīdēšana ir neiespējama. To apstrīdēšana pirmstiesas kriminālprocesā sūdzības kārtībā ir pakļauta gan strikti termiņiem, gan arī prasa padziļinātu izpratni par izmeklēšanas darbībām un cilvēktiesību jautājumiem. Tādēļ atzīmējams, ka būtībā bez advokāta sniegtas juridiskās palīdzības procesuālo defektu konstatācija kļūst gandrīz neiespējama. Gadījumā, kad personai no tiesībām uz aizstāvību izrietošās garantijas nav nodrošinātas, izvērtējama attiecīgi pratināšanā iegūto ziņu par faktiem izmantošana turpmākā pierādīšanā, lemjot, vai tās nav atzīstamas par absolūti nepieļaujamām atbilstoši KPL 130. panta otrās daļas 4. punktam.

Atbilstoši KPL 88. panta otrajai daļai, ja persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, atsakās no aizstāvja, tai izskaidro, ka turpmāk persona pati īsteno savu aizstāvību. Atteikšanās no aizstāvja fiksējama procesuālās darbības protokolā, un persona ar parakstu apliecina, ka atteikšanās no aizstāvja ir notikusi labprātīgi un pēc personas pašas iniciatīvas. Ja persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, bija izteikusi lūgumu par aizstāvja piedalīšanos, atteikšanās no aizstāvja var notikt vienīgi aizstāvja klātbūtnē. Praksē konstatēta problemātika KPL 88. panta otrās daļas piemērošanai gadījumā, kad persona noslēgusi vienošanos ar aizstāvi, taču vēlāk persona no aizstāvja atteikusies. Vai atteikšanās atbilstoši KPL 88. panta otrās daļas 3. teikumam notiek: a) tikai tā paša aizstāvja klātbūtnē vai b) var notikt arī cita aizstāvja klātbūtnē? Likumprojekta anotācijā⁴³ atzīmēts, ka minētais grozījums⁴⁴ nepieciešams, lai nodrošinātu to, ka persona apzinās savas rīcības sekas un vēlākā kriminālprocesa posmā nevarētu apgalvot, ka viņa nezināja, ko šāda atteikšanās no aizstāvja nozīmē reālajā dzīvē.

KPL 88. panta otrajā daļā likumdevējs uzsvēris, ka atteikšanās notiek vienīgi aizstāvja klātbūtnē. Šāda kategoriska nosacījuma mērķis, pirmkārt, ir nodrošināt personas informētību par šādas rīcības sekām; otrkārt, atbilstoši aktuālajā kriminālprocesuālo tiesību doktrīnā paustajam novērst personas gribas ietekmēšanu.⁴⁵ KPL 88. panta otrā daļa tieši nenoteic, ka atteikšanās no aizstāvja notiek tikai viņa klātbūtnē. Ja persona atsakās no konkrēta aizstāvja, bet viņa

³⁹ ECT 09.11.2018. spriedums lietā *Beuze v. Belgium* (iesnieguma Nr. 71409/10), 150. punkts.

⁴⁰ ECT 30.07.2019. spriedums lietā *Harun Grübüz v. Turkey* (iesnieguma Nr. 68556/10), 72. punkts.

⁴¹ ECT 13.09.2016. spriedums lietā *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* (iesniegumu Nr. 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09), 274. punkts.

⁴² ECT 19.02.2019. spriedums lietā *Rusen Bayar v. Turkey* (iesnieguma Nr. 25253/08), 128. punkts.

⁴³ Likumprojekta "Grozījumi Kriminālprocesa likumā" anotācija. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/940648CE89E48A59C2257E600023727E?OpenDocument> [aplūkots 06.02.2020.].

⁴⁴ Izsakot KPL 88. panta otrās daļas 1. un 2. teikumu pašreizējā redakcijā.

⁴⁵ Rozenbergs J. KPL 88. panta komentārs. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. 2019, 314. lpp.

vietā personas aizstāvību uzsāk īstenot cits advokāts, tad par pilnībā pietiekamu būtu uzskatāma jaunā advokāta klātbūtne. Atzīmējams, ka šī norma primāri ir vērsta uz to, lai atteikšanās notiktu aizstāvja klātbūtnē. Šāda kārtība nodrošina personas aizsardzību pret valsts varas iestāžu ļaunprātīgu piespiešanu, tajā skaitā novērš iespējamus riskus saistībā ar viņai garantēto tiesību uz aizstāvību, nevainīguma prezumpcijas, kā arī tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpšanu.

Tādējādi secināms, ka gadījumā, ja persona atsakās no aizstāvja, lai turpmāk savu aizstāvību īstenotu pati, tai ir jānotiek konkrētā aizstāvja klātbūtnē. Savukārt gadījumā, ja persona atsakās no konkrēta aizstāvja, kura vietā aizstāvību īstenot uzsāk cits advokāts, tad ir pietiekama jaunā aizstāvja klātbūtne. KPL 88. panta otrās daļas neievērošanas sekas uz pierādījumu pieļaujamību ir atkarīgas no katra individuālā gadījuma. Proti, izvērtējams, vai atteikšanās, kas izteikta bez advokāta klātbūtnes, bijusi labprātīga un apzinoties tās sekas un nav notikusi personas ietekmēšanas rezultātā. Turklāt izvērtējams, vai tā nav ierobežojusi personas garantijas, kas izriet no tiesībām uz aizstāvību un tiesībām klusēt.

Kopsavilkums

1. Ar Konvencijas 6. pantu noteikto garantiju ievērošana, cita starpā, nodrošina to, ka ziņas par faktiem kriminālprocesā tiek iegūtas atbilstoši likumā noteiktajai procesuālajai kārtībai, un procesuālu pārkāpumu gadījumā advokāts ir tiesīgs vērst uzmanību uz defektiem, kas pieļauti, iegūstot vai nostiprinot ziņas par faktiem.
2. Ar Konvencijas 6. pantu garantēto tiesību uz aizstāvību, tiesību uz juridisko palīdzību un tiesību klusēt īstenošanas efektīvs priekšnosacījums, pirmkārt, ir personas informēšana par tai piemēroto kriminālprocesuālo statusu, no kura izriet tiesības uz aizstāvību. Otrkārt, apzinoties, ka personai attiecīgās tiesības piemīt, tās visefektīvāk pilnvērtīgi īstenot, izmantojot advokāta sniegtu kvalificētu juridisko palīdzību. Tas vienlaikus gan preventīvi novērsīs iespējamu personas tiesību aizskārumu, gan arī procesuāla pārkāpuma gadījumā panāks korektu un taisnīgu situācijas risinājumu un turpmāku rīcību ar procesuālā defekta rezultātā iegūtajām ziņām par faktiem.
3. Gadījumā, kad personai no tiesībām uz aizstāvību izrietošās garantijas nav nodrošinātas, izvērtējama attiecīgi pratināšanā iegūto ziņu par faktiem izmantošana turpmākā pierādīšanā, lemjot, vai tās nav atzīstamas par absolūti nepieļaujamām atbilstoši KPL 130. panta otrās daļas 4. punktam.
4. KPL 88. panta otrās daļas neievērošanas sekas uz pierādījumu pieļaujamību praksē ir atkarīgas no katra individuālā gadījuma. Proti, izvērtējams, vai atteikšanās pieņemšana bez advokāta klātbūtnes ir bijusi, pirmkārt, labprātīga un apzinoties tās sekas un nav notikusi personas ietekmēšanas rezultātā. Otrkārt, vai nav ierobežotas personas garantijas, kas izriet no tiesībām uz aizstāvību un tiesībām klusēt.